

5-nji tema: Türkmen Türkçesinde bağlaçlar (Türkmen dilinde baglaýyjy kömekçiler)

Dersiň maksady:

- ✓ talyplara türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik gurluş aýratynlyklaryny öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen diliniň sözlük hazynasyny we semantik aýratynlyklary öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen dilinde dürli temelar boýunça öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry beýan etmekligi öwretmek,
- ✓ talyplara türkmen diliniň dürs ýazuw düzgünlerini öwretmek;
- ✓ olara orfografik taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek;
- ✓ talyplaryň türkmen dilinde sözleýiş medeniýetini we ýazuw endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmek;
- ✓ dersde türkmen dilini we edebiyatyny oňat öwretmek üçin talyplaryň özara işjeňligini ýola goýmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyat sapaklarynda tehnik serişdelerden peýdalanmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyaty dersleriniň üsti bilen talyplarda watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirligi, ahlaklylygy, ynsaplylygy, türkmen milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gözellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Dersiň wezipeleri:

- talyplaryň türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik başarnyklaryny ösdürmek;
- talyplaryň sözleýiş dilini kämilleşdirmek;
- talyplaryň ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek,
- talyplaryň sözlük üstünde özbaşdak işlerini kämilleşdirmek
- talyplaryň okama we düşünme ukyplaryny ösdürmek;
- talyplaryň gürrüň berme we ýazyp beýanetme endiklerini kämilleşdirmek;
- söz öwrenme endiklerini artdyrmak;
- terjime etme ukyplaryny ösdürmek...

Dersiň görnüşi:

- dilden düşündirme;
- ýazuwdan beýanetme;
- sorag-jogap arkaly berkitme;
- shemaly we tablisaly düşündirme;
- tehniki serişdeler arkaly düşündirme;
- ýumşuň kömegi bilen geçileni gaýtalama...
- öý işi tabşyрма...

Dersiň ýörelgeleri:

- ✚ türkmen filologiýasy baradaky bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edilişinin bitewiligini gazanmak,
- ✚ türkmen diliniň beýleki dersler we durmuş bilen baglanyşygyny üpjün etmek;

✚ edeplilik, dogry sözlülük, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, sylag-hormat we ýaş aýratynlyklara dogry gelmek.

✚ ders we durmuş, teoriýa we praktika gatnaşygy esasynda olaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek...

Dersiň usullary:

- ❖ talyplaryň özbaşdak işleri we ýumuşlary barlag etmek;
- ❖ **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak,
- ❖ türkmen filologiýasy boýunça öwredilýän temanyň prezentasiýasyny geçirmek,
- ❖ diliň grammatik kategoriýalary bilen baglanyşykly kynçylyklarda „**akyly sagady**“, “**akyly kompas**” “**akyly şejeräni**“ kömege çagyrmak,
- ❖ talyplaryň arasynda özara pikirlenme minutlaryny geçirmek;
- ❖ talyplaryň logiki yzygiderliligine, subut edijiligine ünsi güýçlendirmek;
- ❖ Dersde düşnükçiligi we aýdyňlygy üpjün etmek...

Dersiň görkezme esbaplary:

- okuw kitaplary,
- gepleşik gollanmalary,
- ýazdyrylan ylmy çeşmeler,
- usuly gollanmalar,
- ses ýazgylary,
- deňişli suratlar,
- tablisalar, çyzgylar,
- sözlükler,
- metbugat maglumatlary.

✓ **Önce bağlaç hakkında Türkçe bazı kuralları hatırlayalım.
Sonra Türkmençe özelliklerini öğrenelim.**

Cümle içinde aynı görevde olan ya da anlamca birbiri ile ilgisi bulunan sözcükleri, sözcük gruplarını, anlam bakımından birbiri ile ilgili cümleleri bağlayan sözcüklere “bağlaç” denir.

Cümlede birden fazla özne, birden fazla sıfat, belirtili nesne, zarf, tamlayan, tamlanan, yüklem vb görev yapan her türlü kelime ve cümleleri birbirine bağlar.

Genel olarak;

Bağlaçlar tek başına anlamı olmayan ve cümlede bir görevi olan sözcüklerdir. Bağlama görevi yanında cümlede çeşitli anlam ilgileri de kurabilirler.

Cümleden çıkarıldıklarında cümlenin anlamında bozulma olmaz; fakat daralma olabilir.

Bağlaçlar kendinden önceki ve kendinden sonraki sözcüklerden ayrı yazılırlar. Bağlaçlara benzediğini ve bağlaç olduğunu düşündüğünüz birleşik yazılmış olanlar bağlaç değil ektir.

Hiçbir cümle ögesi olmazlar.

Bağlaçların yerine uygun olan bir noktalama işareti konulabilir.

❖ BAGLAÝJY KÖMEKÇILER

Özbaşdak many aňlatmaýan, deň hukukly sözlem agzalaryny ýa-da ýönekeý sözlemleri biri-biri bilen baglanyşdyrmaga hyzmat edýän sözlere baglaýjy kömekçiler (öňki ady *-soýuzlar*) diýilýär.

Meselem:

Ejegyz pagtany çalt **hem** arassa ýygýar. (baglaýjy **hem**)

Ýagyş ýagdy **we** howa salkynlady. (baglaýjy **we**)

Öňki döwürlerde türki dillerde baglaýjy kömekçiler bolmandyr. Olar soňky döwrüň önümi hasaplanyp, XI asyrdan başlap, işjeň ulanylyp başlanýar. Sebäbi, oguz-Orhon-Ýeniseý ýazgylarynda gabat gelmeýär.

✓ **Ýöne,**

✓ **sebäbi**

ýaly sözler baglaýjy hyzmatyny has soňky döwürde öz üstüne alypdyr. Diýmek, diliň ösmegi grammatik gurluşyň kämilleşmegine, timarlanmagyna getiripdir.

Baglaýjy kömekçiler öz baglanyşdyrýan sözleriniň obýektiv gatnaşyklaryny görkezmeýärler, sözlemdäki sözleriň grammatik formalary bilen içki taýdan hiç hili baglanyşmaýarlar. Şonuň üçin baglaýjy kömekçileri galdyryp, taşlap ulansaň-da, sözlemde hiç zat üýtgemeýär.

Emma sözsoňy kömekçiler baglaýan sözleriniň grammatik şekili bilen berk baglanyşyp, sözleriň obýektiv gatnaşygyny görkezýärler, şonuň üçin olary taşlap ulanyp bolmaýar.

Gelip çykyşy taýdan türkmen dilindäki baglaýjy kömekçiler alynma baglaýjylara (we, hem, a) , türkmen diliniň öz serişdelerinden dörän baglaýjy kömekçilere (ýogsam, ýa-da, ýöne we ş.m.) bölünýärler.

Türkmen dilindäki baglaýjy kömekçileriň bir topary hemişe baglaýjy kömekçi hökmünde ulanylýarlar, bir topary bolsa material many aňlatmak ukybyny hem özlerinde saklap, belli bir ýagdaýlarda baglaýjy kömekçi bolup ulanylýarlar.

1. Hemişe baglaýjy kömekçi bolup ulanylýan sözler we söz bölekleri:

- ✓ ýogsam,
- ✓ we,
- ✓ weli,
- ✓ welin,
- ✓ ýogsa,
- ✓ ýogsam,
- ✓ bolmasa,
- ✓ ýöne,
- ✓ meger,
- ✓ hem,
- ✓ çünki,
- ✓ eger,
- ✓ emma,
- ✓ ýa,
- ✓ ýagny,
- ✓ ötri
- ✓

2. Öz material manylaryny saklap, belli bir ýagdaýda baglaýjy kömekçi hyzamatynda ulanylýan sözler:

- ✓ bolmasa,
- ✓ diýen,
- ✓ diýip,
- ✓ ýogsa,
- ✓ sebäbi
- ✓